

รหัสวิชา	PER 3713
ชื่อรายวิชาภาษาไทย	รำหน้าพาทย์ (ตัวพระ)
ชื่อรายวิชาภาษาอังกฤษ	Nah Paht Dance (Male Character)
อาจารย์ประจำรายวิชา	อาจารย์วุฒิชัย คำทวี
คำอธิบายรายวิชา	

ความหมาย ที่มา ประเภทของเพลง การใช้เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงทางนาฏศิลป์ไทยในบทบาทตัวพระ
Definitions, background, category of Phleng Na Phat, the use of Phleng Na Phat and practicing Ram Na Phat on advanced level focusing on the male character

จุดมุ่งหมายของรายวิชา

เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎี และวิธีการปฏิบัตินาฏศิลป์ไทยแบบมาตรฐาน ประเภทรำหน้าพาทย์ ซึ่งเป็นการรำอวดฝีมือประเภทหนึ่งของศิลปินในการแสดงโดยฝึกทักษะการรำหน้าพาทย์ที่เป็นที่รู้จัก มีคุณค่า และยอมรับว่างามมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อเรียนรู้การเป็นนาฏศิลป์ที่มีคุณภาพตรงกับความต้องการของสังคม

เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ มีความสามารถในการปฏิบัติตามโครงสร้างท่ารำของนาฏศิลป์ไทย เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ท่ารำในการเรียนและการทำงานด้านนาฏศิลป์ไทยในอนาคต จึงควรศึกษาหลักการรำหน้าพาทย์ที่มีความมุ่งหมาย และการนำไปใช้เฉพาะกรณีประกอบการแสดงตามเนื้อเรื่องในละคร ก่อนนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานในอนาคต

ในปีการศึกษา 2564 ได้ปรับปรุงเนื้อหาการสอนภาคปฏิบัติที่ต้องใช้เวลาฝึกฝนให้เหมาะสมกับช่วงเวลาในการสอน คือ

- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับเสมอ คือ เสมอไทย เสมอออกภาษา ได้แก่ ลาว พม่า มอญ แยกและชวา
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับตระ ได้แก่ ตระเชิญ ตระนิมิต ตระสันนิบาต ตระนารายณ์ ตระนอน
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับไม้ปฏอล ได้แก่ ชำนาญ กระบองกัน โปรยข้าวตอก
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับพิเศษ ได้แก่ สาธุการ บาทสกุณี คุกพาทย์ รั้วสามลดา

หน้าพาทย์

“ไม่ว่าทำนองเพลงและหน้าทับกลองจะราบเรียบ เกี้ยวกราด เครื่องขีริม ย้าเน้น นูนนวล อีกทั้งกัสะบัดเสียง ดังหรือค่อยเพียงใดก็ตาม ในขณะที่รำ จิตของผู้รำต้องสงบนิ่งเสมอ” เป็นปรัชญาของการรำ เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง กล่าวโดย ศ.ดร.ชมนาด กิจพันธ์

1. ความหมายของเพลงหน้าพาทย์

ศิลปะการแสดงของไทยทุกประเภทจำเป็นต้องมีเพลงดนตรีประกอบการแสดงเริ่มตั้งแต่การบรรเลงเพลงใหม่โรงก่อนการแสดงจนกระทั่งวินาทีสุดท้ายที่การแสดงสิ้นสุดลงและผู้แสดงหยุดรำในบางกรณีแม้ว่าการรำของนักแสดงจะจบลงแล้วแต่ทางเสียงของเพลงบรรเลงยังต้องลากยาวออกไปอีกจนกว่าผู้แสดงจะลับตาผู้ชมบทเพลงที่นักดนตรีบรรเลงเป็นเพลงใหม่โรงก่อนการแสดงก็ดีหรือเพลงที่นักดนตรีบรรเลงประกอบกิจกรรมของตัวละครในขณะที่แสดงอยู่ก็ดีล้วนจัดอยู่ในเพลงประเภทเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น

“เพลงหน้าพาทย์” ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้เป็นจำนวนมากซึ่งบางท่านก็ได้ให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปเล็กน้อยจนถึงแตกต่างกันมากดังนี้

“หน้าพาทย์ น. เรียกเพลงประเภทที่ใช้บรรเลงในการแสดงกิริยาอาการเคลื่อนไหว ของตัวตัวละคร เป็นต้น หรือสำหรับอัญเชิญเทพเจ้า ฤๅษีหรือบูรพาจารย์ ให้มาร่วมชุมนุมในพิธี ไหว้ครูหรือพิธีมงคลต่าง ๆ เช่น เชิด ใช้ในการเดินทางไกล เสมอ ใช้ในการเดินทางระยะใกล้ เสมอ มาร สำหรับยักษ์เดิน เสมอเถร สำหรับฤๅษีเดิน สาธุการ ใช้ในการเริ่มพิธีต่าง ๆ ตระเชิญ ใช้ อัญเชิญเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 800)

เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาไม่ว่าจะเป็นเพลงกิริยาของมนุษย์สัตว์ธรรมชาติหรือวัตถุทั้งกิริยาที่มีตัวตนหรือกิริยาสมมติและตลอดทั้งกิริยาที่เป็นปัจจุบันหรืออดีต เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาทั้งหลายเหล่านี้ถือว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น (มนตรีตราโหมท, 2507)

เพลงที่ใช้บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์และเป็นเพลงที่บรรเลงตามท่วงทำนองและจังหวะของดนตรีเท่านั้นท่วงทำนองเพลงอาจมีทั้งอ่อนหวานโศกเศร้าตื่นเต้นแต่เดิมไม่มีเนื้อร้องเพลงหน้าพาทย์ที่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เพลงครู” (จรรยาสุริยวงนิช 2526 หน้า 22)

“เพลงครูที่วงการศิลป์ด้านนาฏศิลป์ ดนตรีเคารพนับถือ ใช้กับการแสดงโขน ละคร หน้าใหญ่ หุ่น กระบอง และการแสดงอื่น ๆ อีกหลายอย่าง รวมทั้งการแสดงลิเก และใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งพิธีหลวง พิธีราษฎร์ รวมทั้งพิธีสงฆ์อีกด้วย” (สิริชัยชาญ พักจำรูญ. 2538 หน้า 18)

“เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปกิริยาอารมณ์ และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ของตัว ละคร เพลงหน้าพาทย์นี้มีการกำหนดจังหวะและทำนองไว้อย่างมีแบบแผน รวมทั้งโอกาสที่จะนำมา ใช้ก็มีการกำหนดไว้ด้วย ตลอดจนทำรำก็มีการกำหนดทำรำไว้เป็นมาตรฐานเช่นกัน เพลงหน้า พาทย์ที่ใช้ประกอบการรำแต่ละ เพลง ในเพลงเดียวกันทำรำอาจจะไม่เหมือนกัน เช่น ในเพลงตระ นิमित ผู้แสดงเป็นตัวยักษ์ ตัวลิง ตัวพระ ตัวนาง ก็จะทำตามกระบวนทำรำของตนที่แตกต่างกัน แต่จะทำรำในเพลงเดียวกัน และจังหวะเดียวกัน และก็จะจบพร้อมกัน” (สุขสันติ เวงวรรณ, 2540 หน้า 65)

“เพลงหน้าพาทย์” หมายถึง เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาอาการของตัว ละครในการแสดงนาฏศิลป์ไทย หรือการแสดงออกของสิ่งใด ๆ แม้แต่จะมีตัวตนหรือไม่มีตัวตน รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในจินตนาการ โดยทั่วไป เพลงหน้าพาทย์จะไม่มีบทร้อง ในภายหลังมีการบรรจบท่วงเข้าไปด้วย สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เพลงหน้าพาทย์ที่มีการ บรรจบเนื้อร้องพรรณนาความเพื่อสื่อสารให้ผู้ชม ผู้ฟังและผู้แสดงได้รำนั่น ทั้ง ๆ ที่เพลงนั้น ๆ

เป็น เพลงที่มีทำนองเดียวกัน ใช้หน้าทับและไม้กลองเหมือนกัน จะไม่ถือว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ เพราะ มีการขับร้องและรำทำบทอยู่ด้วย (ขนาด กิจฉันทน์, 2553 หน้า 36)

พอสรุปได้ว่า “เพลงหน้าพาทย์” หรือ “เพลงครู” หมายถึงเพลงที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เพื่อประกอบ อากัปกิริยาอาการต่างของตัวละครในการแสดงนาฏศิลป์ไทยต่าง ๆ รวมถึงพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง เดิมที เพลงหน้าพาทย์จะไม่มีบทร้อง ต่อมามีการบรรจุท่วงร้องลงในเพลงหน้าพาทย์ เพราะมีการขับร้องและรำทำ บทจึงไม่ถือเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่จำเป็นต้องมีกระบวนรำตามหน้าทับหรือไม้กลอง ถึงแม้ในทางดนตรีเพลง หน้าพาทย์นั้นจะมีท่วงทำนองและหน้าทับที่ตายตัวแต่ในทางนาฏศิลป์ไทยอาจมีกระบวนท่ารำรำที่ แตกต่างกันได้ขึ้นอยู่กับตัวละครและการเลือกใช้งานในครั้งนั้นๆ

2. ความหมายของการรำหน้าพาทย์

จากความหมายของเพลงหน้าพาทย์ที่ได้กล่าวมาพอจะสรุปได้ว่าการปรับหน้าพาทย์ได้ดังนี้รำหน้า พาทย์หมายถึงการแสดงการเคลื่อนไหวของร่างกายเป็นท่ารำตามนาฏยลักษณะของตัวละครให้สอดคล้อง ถูกต้องตามทำนองเพลงหน้าพาทย์หน้าทับและไม้กลองของดนตรีที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เหมาะสมกับ บทบาทของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องการรำเพลงหน้าพาทย์มาจากการคิดสรรให้เหมาะสมกับ สถานการณ์บุคลิกลักษณะและอารมณ์ของตัวละครนั้นๆ ซึ่งครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์และศิลป์ได้ ประดิษฐ์ขึ้นและถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างเป็นแบบแผนที่สำคัญที่สุดคือเมื่อรำหน้าพาทย์ยังงาก็ตาม จะต้องถูกต้องตามความหมายของเพลงที่นำมาใช้และสอดคล้องกับการละตะชะของการรำเพลงหน้า พาทย์นั้นๆ เสมอเพลงหน้าพาทย์แต่ละเพลงมีความหมายเฉพาะเพลงซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาสที่ใช้เพลงหน้า พาทย์นั้นๆ เช่นใช้ในการโหมโรงก่อนที่จะมีมหรสพลงโรงใช้ในการโหมโรงก่อนการเทศนามหาชาติใช้ บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติใช้บรรเลงประกอบพระราชพิธีใช้บรรเลงประกอบพิธีให้ครูและครอบครัว คนตรินาฏศิลป์และการช่าง และใช้ประกอบกิริยาอาการของตัวละครเป็นต้น

3. ประเภทของเพลงหน้าพาทย์

จากข้อสันนิษฐานสรุปได้ว่าเพลงหน้าพาทย์เกิดจากบัญญัติคำจากศิลปินโขนละครซึ่งต่อมาเป็นที่ รับรู้เข้าใจร่วมกันอย่างแพร่หลายตลอดจนนักตริก็ยอมรับระดับไปใช้กันอย่างกว้างขวางจะเห็นได้จากมีการ เขียนตำรารวมทั้งมีการวิจัยทั้งในระดับบัณฑิตศึกษาหลายเล่มจึงดูเหมือนว่าเข้าใจเรื่องเพลงหน้าพาทย์ และการรำหน้าพาทย์จนมีเอกภาพเดียวกันในทางตรงกันข้ามเมื่อพูดถึง “เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงหรือรำหน้า พาทย์ชั้นสูง” ครูดนตรีและนักดนตรีกับครูโขนละครและนาฏศิลป์หรือแม้แต่กระทั่งคนในวงการดนตรี และนาฏศิลป์ด้วยกันอย่างมีความเห็นที่แตกต่างและไม่เป็นทิศทางเดียวกัน

สารานุกรมศัพท์ดนตรีไทยภาคคีตะ-ดุริยางค์ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2540 หน้า114) ได้จำแนก ประเภทเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น

1. ในราภาพรรมดาใช้กับตัวละครชั้นสามารถโหโรไปที่ไม่มีความสำคัญมากเช่นเพลงเสมอ
2. เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลางใช้กับตัวละครที่มีความสำคัญมากขึ้นเช่นเพลงเสมอศรีสมุทรเพลง เสมอเถรเพลงเสมอมาร
3. เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงใช้กับตัวละครศัพท์สูงเช่นเพลงบาทสกุณีเพลงดำเนินพราหมณ์

มนตรีตราโมท(2540 หน้า 36) กล่าวไว้ในหนังสือดุริยางคศาสตร์ไทยภาควิชาการโดยได้แบ่ง ประเภทของเพลงหน้าพาทย์ออกเป็นสองประเภทคือ

1. ประเภทเพลงไหว้ครู ได้แก่ เพลงหน้าพาทย์ต่างๆ ที่มีระบุชื่อไว้ในตำราซึ่งว่าด้วยการไหว้ครูเช่น ตระพระปรคนธรรพไปรยข้าวตอก เป็นต้น
2. ประเภทเพลงหน้าพาทย์พิเศษ ได้แก่ เพลงหน้าพาทย์ต่างๆ ซึ่งอยู่นอกตำราไว้ครูสำหรับประกอบการแสดงโขนละครและอื่นๆ เช่น เพลงพญาเดินดำเนินพราหมณ์ เป็นต้น

สมาน น้อยนิศย์ ได้เขียนเรื่องลักษณะเพลงไทย จำแนกเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น 3 ประเภท

- 1) เพลงหน้าพาทย์ที่ไม่มีตัวตน เป็นนามสมมติในปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม

(1) กลุ่มเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบในพิธีไหว้ครูดนตรีไทยและโขนละคร ได้แก่ เพลงตระเชิด ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ตระพระปรคนธรรพ ตระพระพิฆเนศ ตระองค์พระพิราพ บาทสกุณี ตระเชิดดำเนินพราหมณ์ พราหมณ์เข้า พราหมณ์ออก เสมอเถร เสมอมาร เสมอสามลา โคมเวียน กราวนอก กราวใน สาธุการกลอง ตระเทวาประสิทธิ์ ตระประทานพร นั่งกิน เช่น เหล้า ฯลฯ

(2) กลุ่มเพลงหน้าพาทย์ที่บรรเลงแสดงความคารวะ และอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ ให้เสด็จลงมา ณ สถานที่ที่จะกระทำพิธีอันเป็นมงคล ได้แก่

- โหมโรงเย็น ประกอบด้วย เพลงสาธุการ ตระสันนิบาต รั้วสามลา ต้นซุบหรือต้นเข้ามา่าน เข้ามา่าน ท้ายปฐม ลา เสมอติดรั้ว เชิด 2 ชั้น เชิดชั้นเดียว กลม ชำนาญ กราวใน ต้นซุบ (บางแห่งเรียกว่าปลายเข้ามา่าน) การบรรเลงเพลงนี้ซ้ำอีก เป็นการแสดงว่าจบคำอัญเชิญเทพเจ้า และเทพเจ้าเสด็จมาพร้อมแล้ว

- โหมโรงเช้า ประกอบด้วย เพลง สาธุการ เหาะ รั้วลาเดี่ยว กลมและชำนาญ

- โหมโรงกลางวัน เพลงโหมโรงกลางวันนี้วงดนตรีแต่ละสำนักจะบรรเลงเพลงไม่เหมือนกันในด้านปริมาณและประเภทของเพลง ตลอดจนแตกต่างกันในเรื่องการเรียงลำดับ เพลงที่แตกต่างกันอีกด้วย เช่น ตัวอย่างเพลงโหมโรงกลางวันของอาจารย์มนตรี ตราโมท ดังนี้ เพลงกราวใน ๓ ท่อน-เชิด เพลงตระบองกัน (ไปรยข้าวตอก, ประสิทธิ์, ย้อนเขียน, ย้อนหนาม, รั้ว) เพลงซุบ-ลา เพลงเสมอข้ามสมุทร-รั้ว เพลงเชิดฉาน-รั้ว เพลงปลุกต้นไม้-รั้วปลุกต้นไม้ เพลงชายเรือ หรือใช้เรือ-รั้วปลุกต้นไม้ เพลงรุกกรัน เพลงแผละ เพลงเหาะ โคมเวียน เพลงไล่ และเพลงวา

- โหมโรงเทศน์ หมายถึง เพลงโหมโรงก่อนงานการเทศน์มหาชาติชาดก ได้แก่ สาธุการ เพลงกราวใน-รั้ว เพลงเชิดกลอง เพลงซุบลงลา

(3) เพลงหน้าพาทย์ที่ไม่มีตัวตนที่จัดเป็นนามสมมุติในอดีต ใช้ บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ได้แก่ เพลงสาธุการ เพลงดวงพระธาตุ เพลงพญาโคก เพลงพญาเดิน เพลงเช่นเกล้า เพลงรั้วสามลา เพลงเชิดกลอง เพลงเชิดฉิ่ง สลับเพลงโอด (3 ครั้ง) เพลงทยอย สลับเพลงโอด (3 ครั้ง) เพลงเหาะ เพลงกราวนอก เพลงตระนอน และเพลงกลองโยน-เชิด

2) เพลงหน้าพาทย์ที่มีตัวตน เป็นเพลงใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขนละคร ซึ่งเมื่อบรรเลงจะมีผู้แสดงรำไปด้วย ทางดุริยางคศาสตร์จัดแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ตามความสำคัญของเพลง คือ

(1) เพลงหน้าพาทย์ชั้นต้นหมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบกิริยาไปมา หรือกิริยาต่างๆ อันเป็นสามัญทั่วไป เช่น เพลงเชิดกลอง เป็นต้น

(2) เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลางหมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบกิริยาไปมาหรือการแสดงอิทธิฤทธิ์ของผู้มีศักดิ์ เช่น เพลงเสมอมาร เพลงเสมอเถร เพลงเสมอข้ามสมุทร เพลงเสมอดีนก (บาทสกุณี) เพลงโคมเวียน เพลงพราหมณ์เข้า เพลงพราหมณ์ออก เพลงเชิดฉาน เพลงศรทง (๓ ตัว)

เพลงตระนิมิต เพลงตระบองกัน เพลงตระสันนิบาต เพลงตระเชิญ เพลงตระบรรทมไพโร เพลงตระนารายณ์ บรรทมสินธุ์ เพลงโลม-ตระนอน เพลงคูกุพาทย์ เพลงรวิสามลา

(3) เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง หมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบพิธีอัญเชิญหรือการบูชา คารวะครู เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพลงกลุ่มนี้หากจะบรรเลงได้นั้น จำเป็นต้องมีการตั้งเครื่องสังเวค มีประธานผู้อ่านโองการ ได้แก่ เพลงองค์พระพิราพ เพลงตระพระปรคนธรรพ เพลงตระพระวิศณุกรรม เพลงตระพระปัญจะสีขร เพลงตระพระพิฆเนศ เพลงตระพระพรหม เพลงตระฤาษีกลโยโกษฐ์ และยังมีหมายถึงเพลงสาธการกลองเพลงตระเทวาประสิทธิ์ เพลงตระประทานพร เพลงตระประสิทธิ์ ซึ่งเพลงทั้ง 4 เพลงนี้จัดอยู่ในหน้าพาทย์ชั้นสูงเพราะใช้บรรเลงในพิธีไหว้ครูเท่านั้น แต่ไม่อยู่ในกฎเกณฑ์เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงเทียบเท่ากับเพลงองค์พระพิราพ

จาทรงศ์ มนตรีศาสตร์ (2523.หน้า 130-131) สรุปประเภทของเพลงหน้าพาทย์ได้ดังนี้

1) หน้าพาทย์ธรรมดา หมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้รำประกอบกิริยาปกติ เช่น เพลงช้า เพลงเร็ว เสมอ ฯลฯ

2) เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “เพลงครู” ถือว่าเป็นเพลงที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว บรรดาศิลปินที่ได้ยินเพลงเหล่านี้ก็จะยกมือไหว้เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบทที่ ความเคารพที่มีต่อคุณครูบาอาจารย์ เพลงเหล่านี้คือ เพลงตระนิมิต ตระบองกัน

ชำนาญ สาธการ เป็นต้น

ศุภชัย จันทรสุวรรณ กล่าวถึงเพลงหน้าพาทย์ว่า “ทางด้านดนตรีจะแบ่งเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น 3 ประเภท คือหน้าพาทย์ชั้นสูง หน้าพาทย์ชั้นกลางและหน้าพาทย์ธรรมดา แต่โดยส่วนตัวแล้ว มีความเห็นว่า หน้าพาทย์ทางด้านนาฏศิลป์ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ หน้าพาทย์ธรรมดาและหน้าพาทย์ชั้นสูง เท่านั้น

ความสัมพันธ์ของเพลงหน้าพาทย์กับบทบาทและอารมณ์ของตัวละคร

เพลงหน้าพาทย์เป็นเพลงที่ในความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว ผู้รำจะต้องยึดทำนองเพลงและหน้าทับไม่กลองของเพลงหน้าพาทย์เป็นหลัก และต้องสามารถทำให้แม่ท่าแต่ละทำรำนั้นตรงกับประโยคหรือวรรคของเพลงพอดีการนำเพลงหน้าพาทย์ไปใช้ในการแสดงนั้นจะต้องพิจารณาด้วยว่านำมาใช้สอดคล้องกับบุคลิกลักษณะอารมณ์และคุณลักษณะของตัวละครที่แสดงทำร่าตามกิริยาและอารมณ์ในบทหรือไม่เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อนักดนตรีหรือนาฏศิลป์ได้ยินเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงจะยกมือไหว้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพอันเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบทที่มีต่อคุณครูบาอาจารย์เพลงหน้าพาทย์แบ่งตามหน้าที่การนำไปใช้ประกอบการแสดงของตัวละคร แบ่งได้ 7 ลักษณะ คือ

1. เพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยาไปมา ได้แก่

- เพลงเสมอ ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางระยะไกลๆ ไปช้าๆ ไม้รีบร้อน
- เพลงเชิด ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางระยะไกลไปมาอย่างรีบร้อน
- เพลงโคมเวียน ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางในอากาศของเทวดาและนางฟ้า
- เพลงแผละ ใช้ประกอบกิริยาการไปมาของสัตว์มีปีก เช่น นก ครุฑ
- เพลงซุบ ใช้ประกอบกิริยาไปมาของตัวละครศักดิ์ต่ำ เช่น นางกำนัล

2. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการยกทัพ ได้แก่

- เพลงกราวนอก สำหรับการยกทัพของมนุษย์ ลิง
  - เพลงกราวกลาง สำหรับการยกทัพของมนุษย์
  - เพลงกราวใน สำหรับการยกทัพของยักษ์
3. เพลงหน้าพาทย์ประกอบความสนุกสนานรำเริง ได้แก่
- เพลงกราวรำ สำหรับกิริยาเยาะเย้ย
  - เพลงสีนวล สำหรับแสดงความรื่นเริงชื่นชม
  - เพลงซู้ เพลงเร็ว สำหรับแสดงความรื่นเริง
  - เพลงดูยฉาย สำหรับแสดงความภูมิใจในความงาม
  - เพลงแม่ศรี สำหรับแสดงความภูมิใจในความงามมักจะใช้ต่อจากเพลงดูยฉาย
4. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ได้แก่
- เพลงตระนิมิต สำหรับการแปลงกาย ชุบคนตายให้ฟื้น
  - เพลงคูกพาทย์ สำหรับการแสดงอิทธิฤทธิ์ หรือเหตุการณ์อันน่าสะพรึงกลัว
  - เพลงรัว ใช้ทั่วไปในการสำแดงเดช หรือแสดงปรากฏการณ์โดยฉับพลัน
5. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการต่อสู้และไล่ติดตาม ได้แก่
- เพลงเข็ดนอก สำหรับการต่อสู้หรือการไล่ติดตามของตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น หนุมาน ไล่จับนางสุพรรณมัจฉา หนุมานไล่จับนางเบญจกาย
  - เพลงเข็ดฉาน สำหรับตัวละครที่เป็นมนุษย์ไล่ตามสัตว์ เช่น พระรามตามกวาง
  - เพลงเข็ดกลอง สำหรับการต่อสู้ การรุกไล่ฆ่าฟันกันโดยทั่วไป
  - เพลงเข็ดฉิ่ง ใช้ประกอบการรำก่อนที่จะใช้อาวุธสำคัญหรือก่อนกระทำกิจสำคัญ
6. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงอารมณ์ทั่วไป ได้แก่
- เพลงกล่อม สำหรับการขับกล่อมเพื่อการนอนหลับ
  - เพลงโลม สำหรับการเข้าพระเช้านาง การเล้าโลมด้วยความรัก
  - เพลงโอด สำหรับการร้องไห้
  - เพลงทยอย สำหรับอารมณ์เสียใจเศร้าใจขณะที่เคลื่อนที่ไปด้วย เช่น เดินพลางร้องไห้ พลาง
7. เพลงหน้าพาทย์เบ็ดเตล็ด ได้แก่
- เพลงตระนอน แสดงการนอน
  - เพลงลงสรง สำหรับการอาบน้ำ
  - เพลงเซ็นเกล้า สำหรับการกิน การดื่มสุรา

คำศัพท์ที่มักจะเจอในการรำพาทย์

หน้าทับ หมายถึง วิธีตีตะโพนตามแบบแผนที่ยังบัญญัติไว้สำหรับตีกำกับจังหวะประจำกับทำนองเพลงโดยเฉพาะ

ไม้ หมายถึง การกำหนดนับจำนวนการตีกลองทัดที่เรียกว่า "ไม้เดิน" การตีไม้เดินที่หนึ่งจะเรียกว่า 1 ไม้ 2 ที่ จะเรียกว่า 2 ไม้

ไม้กลอง หมายถึง การตีกลองทัดตามแบบแผนที่ยังบัญญัติไว้เป็นประจำกับทำนองเพลงโดยเฉพาะ กลองทัดจะมีหน้าที่ดีให้ถูกต้องตามแบบแผนที่ยังบัญญัติไว้เป็นประจำกับทำนองเพลงต่างๆ เช่นเดียวกับ

เครื่องที่ซึ่งไว้ด้วยหนังที่เสียนเสียงทับ เพราะฉะนั้นวิธีการตีกลองทัดจึงเรียกว่า “ไม้กลอง” ไม่เรียกว่า “หน้าทับ”

ไม้เดิน หมายถึง ไม้ที่ตีลงที่หน้ากลองทัดตัวเมีย(เสียงต่ำ) ด้วยจังหวะที่สม่ำเสมอ จะถี่หรือห่างเท่าใดขึ้นอยู่กับลักษณะของทำนองเพลง

ไม้ลา หมายถึง ไม้ที่ตีลงที่หน้ากลองทัดตัวผู้(เสียงสูง) สลับกับตีที่หน้ากลองทัดตัวเมีย(เสียงต่ำ) ต่อจากไม้เดิน ด้วยจังหวะการตีที่ไม่เท่ากัน จะช้าหรือเร็วกว่าจังหวะบ้าง จะสั้นหรือยาวขึ้นอยู่กับทำนองเพลง ไม้ลาเป็นไม้ที่แสดงการจบของเพลงนั้นๆ ตามแบบแผนที่บัญญัติไว้

บักไม้เดิน หมายถึง การบอกสัญญาณการหมดท่อนเพลงหรือประโยคเพลง โดยตีดำเนินเป็นไม้เดินสม่ำเสมอที่เป็น 1 เท่าตัวของไม้เดินปกติที่กลองทัดเสียงสูง 2 ไม้ จากนั้นจึงเปลี่ยนมาตีกลองทัดเสียงต่ำอีก 2 ไม้ ในระยะจังหวะเท่ากัน เช่น บักไม้เดินในเพลงเชิดฉาน

ไม้ปฏูล หมายถึง ชื่อเรียกการตีตะโพน-กลองทัดในเพลงกระบองกันของการแสดงโขนละครแต่โบราณเพื่อให้ผู้รำเพลงหน้าพาทย์ เข้าใจการนับจังหวะไม้กลองซึ่งนายอุดม อังศุธร อดีตผู้เชี่ยวชาญวิทยาลัยนาฏศิลป์ ได้รับการถ่ายทอดจากครูลมูล ยมะคุปต์ว่า การรำหน้าพาทย์ เพลงกระบองกันเรียกว่า “ไม้ปฏูล” ไม่เรียกว่า “ไม้กลอง ไม้เดิน ไม้ลา”

เล่นไม้ หมายถึง การตีกลองทัดพลิกแพลงสอดแทรกให้ผิดไปจากแบบแผนไม้กลองเดิม แต่ยึดถือไม้กลองอันเป็นเนื้อแท้ของเดิมไว้เป็นหลัก เพื่อแก้เบื่อและเพื่อให้เหมาะสมกับท่ารำของตัวโขนละครที่บรรเลงประกอบ เช่น การเล่นไม้ในเพลงกลม เป็นต้น

รำหน้าพาทย์ หมายถึง การแสดงการเคลื่อนไหวเป็นท่ารำตามนาฏยลักษณะของตัวละคร ให้สอดคล้องถูกต้องตามทำนองเพลงหน้าพาทย์ หน้าทับและไม้กลองของดนตรีที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เหมาะสมกับบทบาทของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องที่แสดง ท่ารำหน้าพาทย์มาจากการคัดสรรให้เหมาะสมกับฐานะ บุคลิกลักษณะและอารมณ์ของตัวละครนั้นๆ ซึ่งครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์ และศิลปินได้ประดิษฐ์ขึ้นและถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างเป็นแบบแผน เพลงหน้าพาทย์และรำหน้าพาทย์จะต้องเป็นเพลงเดียวกัน เช่น รำหน้าพาทย์เพลงสาธุการ เพลงที่บรรเลงประกอบการรำหน้าพาทย์นั้นต้องเป็นเพลงสาธุการเช่นกัน ความหมายของเพลงที่บรรเลงประกอบการรำจึงเป็นไปตามนัยของการรำนั้นๆ ด้วย ทั้ๆที่ท่ารำเพลงหน้าพาทย์นั้น ไม่ได้สื่อความหมายในลักษณะที่เป็นภาษาท่าทางแต่ประการใด